

УДК 82.0

КОРОЛЬ Л. П.

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена вивченню жанрових критеріїв сучасного історичного роману в контексті історико-літературних змін у поезиці жанру. Розглядається низка класифікацій, уведених у науковий обіг, які складають основу типологічних поділів історичного роману.

Ключові слова: історична правда, документальність, історичний факт, історичний конфлікт, історичний різновид.

Однією з причин жанрової еволюції історичного роману є його природна здатність відчувати зміни, які постійно відбуваються в соціумі. Відтворення цих змін додає нових властивостей історичній прозі, що інтенсивно формує елементи жанрової структури. Тому потреба в дослідженні формування жанрових критеріїв історичного роману та їхньому теоретичному осмисленні очевидна.

Загальноприйнятою є думка, яку свого часу висловив Д. Пешорда, що літературний твір може бути історичним романом за декількох умов: по-перше, він має бути романом, по-друге, у ньому повинна бути певна концепція історичного часу, по-третє, історичні події висвітлюються через долі окремих особистостей [11, 32]. Що ще слід вважати головним компонентом художнього твору про минуле?

Найважливішу ознаку історичного жанру М. Серебрянський вбачав у панорамності, масштабності зображення найважливіших подій епохи, які впливали на соціальні долі цілих народів, тобто підкреслював пафос героїчного [12, 21].

Думок із цього приводу досить багато. М. Бахтін визначав такі його риси: поєднання історії та приватного життя, подолання замкнутості

минулого й досягнення повноти часу, при якому в теперішньому часі живе минулий, а не згадка про нього, використання й одночасно трансформація попередньої літературної традиції («готичний» та сімейно-біографічний роман, історична драма). Б. Хотимський головним складником історичного роману вважав документалізм. Ця думка викликала чимало дискусій, які відбувалися в контексті співвідношення факту та вимислу [16, 64].

Н. Тамарченко головною ознакою класичного історичного роману, а саме творів 1810–1830-х рр., вважає «поєднання авантюристичної та історизму», яке він розглядає як «структурний, тобто формальний та змістовний принцип». На думку літературознавця, це поєднання можна вважати «внутрішньою мірою», або навіть канонем класичного історичного роману. Цією «внутрішньою мірою» визначаються особливості жанрової структури: а) типові композиційно-мовні форми (історична довідка, історичний коментар) та засоби їх організації в єдину систему; б) повторювальна послідовність подій та ситуацій, близькість сюжету до циклічної схеми; в) характерна система персонажів та тип головного героя [14, 44].

Ю. Сорокін уважав, що «історичний жанр у прозі 30-х рр. XIX століття охоплював романи та оповідання, що беруть свої теми із сфери дійсних подій минулого, перш за все і головним чином – вітчизняної історії, з обов'язковим виведенням історичних осіб» [13, 68]. Однією із найважливіших його турбот стала турбота про возз'єднання історичного та місцевого колориту тієї чи іншої країни або епохи.

Історичний роман прагнув одночасно догодити історичному інтересу та романтичній цікавості. Обидві ці лінії йшли по суті роз'єднано, об'єднувались тільки зовнішнім фабульним зв'язком. Отже, одним із звичних явищ було пряме перенесення виробленої тоді відомої схеми романтичного оповідання, часто в поєднанні з елементами схеми

авантюрного або «сімейного» роману, в рамки історичного жанру. Складалось протиріччя між історичним та романтичним, тобто між правдою та вимислом» [13, 36—39].

С. Петров доводив, що «в історичному романі завжди визначається дистанція між письменником і темою його часу, відчувається історичний підхід до предмета з боку художника, який дивиться на те, що він зображує, як дослідник, який відтворює минуле. Предметом історичного роману, як правило, є історичне минуле, яке розуміють як вже завершену в своєму розвитку певну епоху. В історичному аспекті відтворюються побутові та психологічні деталі. З'являється історичний пейзаж, до літератури входять етнографічні елементи, фольклор. Мова персонажів отримує історичне забарвлення. Усе набуває місцевого колориту» [10, 7—10].

Першим найважливішим завоюванням класичного історичного роману Г. Ленобль вважав те, що «він зробив предметом поетичного зображення історично особливе, історично специфічне». Показати не тільки окремих людей, але й історичну епоху в усій її своєрідності й неповторності – це завдання і поставив і по-своєму, надзвичайно оригінально, вирішив класичний історичний роман дев'ятнадцятого століття. Ми маємо тут справу з особливою спрямованістю письменницького інтересу, з особливим, досить визначеним підходом до історичного минулого. Сутність його полягає в тому, що історичний процес відтворюється «домашнім чином», тобто переважно через приватну людину, взятую в її взаємовідносинах з історією. Не історичні факти самі по собі цікавлять письменника, не те, що відбувається на поверхні історичної дійсності – наголос робиться на тому, що здійснюється «у сфері щоденного прозаїчного життя» [9, 7—14]. У цьому напрямку мислить і Я. Левкович: «Вальтер Скотт був засновником реалістичного історичного роману на Заході. Він привніс у свої романи

розуміння історичного періоду як необхідного етапу в розвитку народу; беручи за основу документальний матеріал, він прагнув до утворення образів типових представників обраної епохи у всій своєрідності їхніх звичаїв, уявлень та пристрастей, зумовлених часом та середовищем. Романи Вальтера Скотта розглядали минуле з його буденного боку» [8, 109].

А. Бельський приділяв увагу відстані в часі, яка відокремлювала автора від історичної епохи, яку він описував, щоб відчутно виявити межу між минулим та сьогоденням. Але ж дослідник вважає часову відстань і навіть місцевий колорит не головними елементами історичного твору. Головне в історичному романі – це історичний конфлікт. «Наявність подібного конфлікту є вузловою, чільною ознакою жанру. Адже для художнього відображення історії необхідні вузлові та зламні моменти минулого, події, в ході яких вирішуються долі нації або ж певних класів, конфлікти, що мають значення для життя країни, народу. Ця обов'язкова якість історичного роману примушує тією або іншою мірою показати соціальні сили, котрі стоять за історичним конфліктом і визначають його зміст. Тому конфлікти в історичному романі мають у більшості випадків не тільки історичний, але й соціальний характер, який об'єктивно відображає своєрідність класових протиріч та класової боротьби на певному етапі. Конфлікт, що має соціальне значення, в історичному романі найчастіше розвивається й стає початком подій історичного масштабу, детермінує їх розвиток великої історичної значущості (іноді ці події можуть бути вигаданими, як у «Соборі Паризької Богоматері»

В. Гюго, але, так чи інакше, вони висловлюють сутність політичної або класової боротьби даної епохи)» [4, 136—137].

В. Жирмунський звертав особливу увагу на роль опису в історичному романі. На його думку, він набуває там великого значення, тому що треба показати «історичне минуле, показати обстановку дій,

соціальні стосунки, картину феодального замку, картину своєрідної природи гірської Шотландії, де відбуваються події шотландських романів В. Скотта, і разом із тим людей. Історичний роман на початку ХІХ ст. увів у літературу пильне художнє відображення соціальної обстановки, фону дії, що якісно відрізняються від сучасного життя, оскільки в авторів цих історичних романів виникло чуття історичності суспільного життя не тільки до характеру людей, до їхнього світобачення, але й щодо навколишнього світу» [7, 372].

Заслуговують на увагу думки американських літературознавців Р. Уеллека та О. Уоррена щодо історичного роману. Вони зауважують, що цей роман відрізняється не тільки тим, що зображує минуле, але й тим, що «минуле, зображене в такому романі, опосередковано, пропущено через призму оригінального міркування про нього» [15, 249]. Отже, головними є не самі факти, а те, як вони зображені.

М. Сиротюк визначив історичну правду, яка вважається найважливішим композиційним елементом художнього твору. Ця правда народжується завдяки різноманітним судженням із певною мірою достовірності, які проходять «обробку» індивідуальним поглядом митця слова. М. Ільницький життєвим матеріалом у історичному романі визначає достовірність. Зауважимо, що достовірність не є синонімом істинності. Знання можуть бути достовірними чи недостовірними не взагалі, а для того, хто їх сприймає. Л.Александрова не уявляє собі історичного роману без «справжнього головного героя», слід додати ще одну невід'ємну, на думку А. Гуляка, ознаку жанру – історичний конфлікт.

Однозначного вирішення проблеми достовірності історичного роману немає: ні документальність, ні історична довідка чи коментар не прояснюють цього питання. До того ж, співвідношення міри історичної правди й правди художньої пов'язано з тією метою, яку переслідує автор, відтворюючи ту чи іншу історичну тему. Письменник, на відміну від

вченого-історика, нічого не доказує, він «просто говорить... Це зовсім різні рівні, різні шляхи й способи самопізнання людства через історію» [3, 112]. Художня правда – це переконливо змальований світ. Вона не тотожна правдоподібності (простій схожості на життя). Доречно згадати легенду про художника, який намалював квіти так яскраво, що на них сідали бджоли збирати нектар, а люди намагалися їх зірвати, сприймаючи за природні рослини. Це правдоподібно, але не є правдою. Художня правда не обов'язково повинна бути схожою на дійсність, але змушена обов'язково відповідати її сутності.

Не менш важливою ознакою історичного роману є особлива співмірність вимислу й домислу, без яких практично не може існувати художній історичний твір. Витоки розмов про роль вимислу й домислу в літературі простежуються з часів Арістотеля. Мислитель розглядав мистецтво не як наслідування, копіювання, точне відтворення, а як вид творчості, яка моделює не лише те, що є чи було, але й можливе в житті, тобто життя в реальності й життя у вірогідній можливості.

Значно впливає на критерії історичного роману сутнісне співвідношення між документом і домислом та вимислом, тобто документальність також має визначальну жанрову функцію. Однак характер вивчення та застосування документу може бути різним: від детального опанування великою кількістю певного матеріалу до вибіркового дослідження окремих документальних епізодів. Документ емоційно впливає на читача. Інколи автор малює історичний сюжет у контексті «стилізації під документ».

Отже, «різні пропорції» таких елементів, як вимисел, домисел, історична довідка, документ (атрибутивний документ), історичний факт, вигаданий персонаж, історичний персонаж, авторська позиція, історична довідка та історичний коментар, суспільна думка і т. ін. творять, як

відзначала С. Андрусів, «неоднакові жанрово-видові контури історичного твору» [1, 16].

Стосовно жанрової диференціації історичних творів слід також акцентувати увагу на історичному факті як найдрібнішій одиниці історичних знань. Факт – це знання у формі ствердження, достовірність якого точно встановлена. Факт – це те, чому випадає (випало) бути. Якщо історичний факт по-справжньому енергомісткий, то він переростає в подію, явище, а то й у процес. Філософ Д. Дідро вперше зробив спробу поділити історичні факти на три класи: божественні діяння, явища природи та дії людей, вважаючи при цьому, що всі вони мають підлягати критиці.

Значно актуалізувала роль факту культурно-історична школа, яка виникла у середині XIX ст. Її філософською основою був позитивізм, згідно з яким суто науковим є лише дослідне, тобто те, що керується точними методами вивчення фактів, як у галузі наук про природу, так і в галузях соціології, історіографії та культури. Представники цієї школи визнавали, що між фактами є закономірний зв'язок, сутність якого, все ж таки, непізнана, оскільки вона не дана в досвіді. На відміну від філософів-позитивістів, представник культурно-історичної школи І. Тен висував ідею причинності та закономірності фактів. На думку вченого, будь-яке вивчення повинно починатися з накопичення фактів, потім відбувається пошук причин та встановлення закономірних зв'язків. Будь-який факт є частиною цілого, а знайти це ціле – значить пояснити факт. Пояснення фактів стало багатограннішим, коли історія як наука зробила величезний крок уперед, і літературний твір став розглядатися як найцінніший історичний документ.

Важко уявити історичний роман без історичного конфлікту. Цей конфлікт повинен бути глибинним, обов'язково конструктивним, гострим – негострим (короткотерміновим або тривалим), що призводить до зміни

соціально-політичного устрою та культурної ситуації. У його основі наявні елементи генези, пов'язані з історизмом та детермінізмом, тобто демонструється автором перебіг конфлікту з визначенням його причин.

Як правило, автори сучасних класифікацій історичних художніх творів спираються переважно на тематику твору та художньо-композиційну структуру текстів. Так, І. Варфоломєєв виключив із своєї класифікації тематичний принцип, приділив значну увагу типам вимислу. Значущість вимислу полягає в тому, що письменник, аналізуючи дійсність, відтворює нові

художні факти, Він ніби-то поєднує в єдине ціле факти реальні та вигадані. Вчений пропонує свою класифікацію історичного роману: історико-романтичний, історико-реалістичний та історико-нарисовий. При подальшому дослідженні та диференціюванні історичного роману І. Варфоломєєв виокремив такі його різновиди: воєнно-історичний, соціально-історичний, історико-біографічний тощо. Л. Александрова в основу поділу бере композиційні функції історичної особи. Тому дослідниця пропонує такий типологічний ряд: а) власне історичний (головні герої є дійсно історичними постатями); б) художньо-історичний (значні події минулого висвітлені через долі вигаданих персонажів); в) історико-біографічний (події співвіднесені з життям головного героя / видатної особистості / й обмежені його тривалістю). М. Слабошпицький поділяє історичні романи так: історико-сучасний роман, культурно-історичний, роман-притча, пригодницький та детективний роман на історичному матеріалі. Свою класифікацію пропонує й А. Бакланов у монографії «Сучасний зарубіжний роман». Він виходить із специфіки історичного конфлікту та його трансформації в конфлікт художній. Дослідник розрізняє романи: історично-соціальний, історично-філософський, історично-біографічний, вважає за можливе вести мову про історично-документальний та історично-фольклорний романи. Говорючи

про основи типології історичного роману, А. Бакланов наголошує наступне: «Як побудувати типологію сучасного історичного роману, уникаючи схематизму і водночас намагаючись урахувати більшість наявних жанрових моделей? На наш погляд, перше, що потрібно при цьому з'ясувати, – це ставлення автора до історії» [2, 23]. Це досить важливе судження щодо визначення критеріїв типології історичного роману. Саме авторське ставлення до історії додає історичному роману суттєвої значущості. У художній літературі першої третини ХІХ ст. Н. Тамарченко виокремлює такі різновиди історичного роману: авантюрно-психологічний (В. Скотт), авантюрно-філософський (В. Гюго), народно-епічний (М. Гоголь). Ґрунтовну класифікацію історичних романів зробила С. Андрусів. Вона поділяє їх на три групи як жанрові утворення: художньо-історичні, історико-художні та художньо-документальні історичні твори. У творах першої групи важливим є наявність документального або історичного факту, хоча дослідниця приділяє певну увагу вимислу. Творам другої групи притаманна повна перевага вимислу над історичним фактом. Щодо третьої групи творів, то С. Андрусів звертає увагу на документ, «одягнений» у відповідну художню форму. Слід звернути увагу, що дослідниця історичної прози в своїй класифікації акцентує увагу на другому складникові – «художній», «історичний», «документальний». Д. Пешорда в науковий обіг вводить новий типологічний поділ історичного роману, який складається з чотирьох основних типів: класичний або справжній, історичний роман, романтичний історичний роман, модерний історичний роман та постмодерний історичний роман [11, 160—162].

Усі ці класифікації самі дослідники пропонують розглядати лише як умовний робочий прийом, що допомагає визначити загальні тенденції розвитку історичної прози. Вони не претендують на вичерпність, співвідносність із кожним окремо взятим твором, зрозуміло, що надумані

категорії, відірвані від живого життєвого матеріалу, не будуть мати природного розвитку. Перелік класифікацій можна продовжити.

Так, основною ознакою ретроспективного історичного роману є погляд у минуле, але це минуле може й не бути пов'язане з історією в широкому розумінні (за відсутністю насиченого історичного факту або історичного конфлікту). Це минуле подається статично, без динаміки, в ретроспективному творі не вистачає такого компонента, як історизм.

Роман про недавнє минуле також не можна визначити як історичний, оскільки це фактично віддалена на незначну відстань сучасність, а, на думку І. Горського, «сучасність не може ставитися сама до себе як минуле до теперішнього, а без цього співвідношення виключається історичний аспект розгляду явищ» [6, 27]. Ось чому в принципі неможливий історичний роман про сучасність. Іноді критики закликають дивитися на речі «історично», а не вважати твори історичними із-за часової дистанції. Але як би ми на сучасні речі не дивилися історично, – саме час формує та структурує історію. З цього приводу влучно висловився Бомарше: «Час – є чесною людиною... ось час мені й покаже, хто бажає мені зла, а хто добра» [5, 273].

Історичний роман досить активно розвивається, породжуючи нові різновиди, вивчення яких дозволяє виокремити систему типологічних груп, що фіксують самотність певних життєвих реалій та індивідуальність авторського світосприйняття. Він має величезну перспективу розвитку, а тому потребує уваги науковців як один із найпопулярніших та продуктивних жанрів історичної прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози) / С. Андрусів // УМЛШ. — № 8. — 1987. — С. 14—20.

2. Бакланов А. Современный зарубежный исторический роман / А. Г. Бакланов. — К. : Вища шк., 1989. — 183 с.
3. Барабаш Ю. «Если забуду тебя, Иерусалим...» Гоголь и Шевченко: Сравнительно-типологические опыты / Ю. Барабаш. — Х. : Акт, 2001. — 376 с.
4. Бельский А. А. Английский роман 1800–1810-х годов : [учеб. пособ. по спецкурсу для студ. филол. факультета]. — Пермь, 1968. — 13 с.
5. Бомарше П. Пьесы. «Безумный день, или Женитьба Фигаро» : комедия / П.О. Бомарше. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. — 416 с.
6. Горский И. К. Исторический роман Сенкевича / И.К. Горский. — М. : Изд-во «Наука», 1966. — 308 с.
7. Жирмунский В. М. Проблема жанра. Историческая эволюция жанра : [курс лекций] / В.М. Жирмунский. — СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. — С. 369—403.
8. Левкович Я. Л. Историческая повесть / Я.Л. Левкович // Русская повесть XIX века: История и проблематика жанра. — Л. : Наука, 1973. — С. 108—134.
9. Ленобль Г. История и литература : сб. ст. / Г. Ленобль. — М. : Сов. писатель, 1960. — 338 с.
10. Петров С. Русский советский исторический роман / С.М. Петров. — М. : Современник, 1980. — 412 с.
11. Пешорда Д. Жанрові модифікації сучасного історичного роману : дис... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Дамір Пешорда. — Львів, 2001. — 174 с.
12. Серебрянский М. И. Советский исторический роман / М.И. Серебрянский. — М. : Гослитиздат, 1936. — 124 с.
13. Сорокин Ю. Исторический жанр в прозе 30-х годов XIX века / Ю. Сорокин // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. — М., 1947. — С. 65—246.

- 14.Тамарченко Н. Д. «Капитанская дочка» и судьбы исторического романа в России / Н.Д. Тамарченко // Известия АН. Серия литературы и языка. — 1999. — Т. 58. — № 2. — С. 44—53.
- 15.Уэллек Р. Теория литературы / Р. Уэллек, О. Уоррен. — М. : Прогресс, 1978. — 325 с.
- 16.Хотимский Б. И. Герой и время / Б. И. Хотимский. — М. : Знание, 1976. — 63 с.

КОРОЛЬ Л. П.

**ИСТОРИЧЕСКИЙ РОМАН КАК ЖАНРОВАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Статья посвящена изучению жанровых критериев современного исторического романа в контексте историко-литературных изменений в поэтике жанра. Рассматривается ряд классификаций, введенных в научный оборот, которые составляют основу типологического деления исторического романа.

Ключевые слова: историческая правда, документальность, исторический факт, исторический конфликт.

KOROL L.

**HISTORICAL NOVEL AS GENRE VARIETY:
THEORETICAL ASPECT**

The article is devoted to the study of genre criterions of modern historical novel from the viewpoint of istorical-literary changes in genre poetics. A number of classifications, which makes typological division of historical novel is considered.

Key words: historical truth, documentation, historical fact, historical conflict, genre variety.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2012 р.

